

5. Interesy RF i SShA v otnoshenii Ukrainy nesovmestimy drug s drugom. *Kommersant* (19.12.1914). URL: <http://www.kommersant.ru/doc/2636177>
6. Daniel, Yergin. (1991). *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*. США: Simon & Schuster, 397–398, 403–404.
7. Vinogradov, A. O. (2014). Evropejskoe nastuplenie Pekina – taktika ili strategija? *Problemy Dal'nego Vostoka*, 5, p. 51
8. 15 krain Aziatsko-Tykhookeanskoho rehionu pidpysaly naibilshu v sviti uhodu pro vilnu torhivliu URL: https://lb.ua/world/2020/11/15/470648_15_krain_aziatskoti-hookeanskogo.html
9. *Gazeta «Izvestija»*. Vyp. 8 avgusta 1990 g.
10. Simonija, N. A., Torkunov, A. V. (2014). Jenergobezopasnost' ES i Rossija. *Polis. Politicheskie issledovanija*, 5, p. 9–19.

Матеріал надійшов до редакції 17.01.2021 р.

УДК: 355.424.4:327.5

Леонід Чупрій,

доктор політологічних наук, професор кафедри філософії, політології та глобальних міжнародних процесів,

Університет Державної фіскальної служби України,

ORCID ID 0000-0001-7221-5703

chupriy2006@ukr.net

DOI 10.29038/2524-2679-2021-01-45-62

КЛЮЧОВІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті висвітлено ключові концептуальні підходи до дослідження системи міжнародних відносин. Так, ідеологічним підґрунтям ідеалістичної концепції є загальнолюдські моральні норми, цінності та ідеали. Згідно з концепцією політичного реалізму, у центрі уваги завжди перебуває держава, яка виступає головним, проте не єдиним актором міжнародних відносин. Анархічність природи міжнародних відносин – один із вихідних імперативів політичного реалізму, що відокремлює їх від сфери внутрішніх суспільних відносин. Із погляду транснаціоналістичного підходу, держави вже не є єдиним центральним актором міжнародних відносин завдяки різноманітності інших суб'єктів: міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, суспільних рухів тощо. Теоретики неофункціоналізму досліджували ненасильницькі засоби та механізми

створення глобальних політичних утворень (соціально-політичних об'єднань), які свідомо дотримуються принципу невикористання сили на міжнародній арені між усіма суб'єктами. Деякі інші позиції мають прихильники інституціоналізму, які зазначають, що держави залишаються провідними акторами в сучасному світоустрої, акцентуючи увагу на процесах інституціоналізації держав. Прихильники інституціоналізму застосовують системний підхід до вивчення міжнародних систем, але, на відміну від них, приділяють більше уваги проблемам сприяння міжнародних інститутів розвитку глобалізаційного співробітництва. Досить популярною останнім часом також стала постмодерністська школа. Соціально-політичним і світоглядним підґрунтям постмодернізму є плюралістичні теорії: множинності, диференціації культурної єдності, дослідження особистості, її внутрішнього світу, питання самовизначення й самоуправління. Центральні поняття політичної парадигми та інших суспільних наук про всесвіт, буття, реальність й істину є предметом критики постмодерністів.

Ключові слова: міжнародні відносини, ідеалізм, політичний реалізм, транснаціоналізм, функціоналізм, інституціоналізм..

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Домінуючим трендом міжнародно-політичного життя у XXI ст. стають процеси глобалізації в поєднанні з посиленням регіоналізації, коли ті чи інші регіони значно активізуються, збільшуючи свій політичний та економічний потенціал. Потрібно зазначити, що сьогодні в умовах посилення глобальних процесів відбувається трансформація світової політичної системи, яка спричинена зростанням ролі міжнаціональних і наднаціональних об'єднань та зменшенням значення національної держави. У цих умовах зростає увага до дослідження системи міжнародних відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням системи міжнародних відносин займалося багато як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема З. Бжезінський, Т. Герасимчук, Є. Кіш, Г. Кісінджер, В. Копійка, І. Тодоров, В. Халаджі, І. Хантінгтон, Ф. Фукуяма. Х. Воллес, А. Гіддес, Р. Купер, Д. Рейнольдс, Дж. Стефен, Д. Чайлдз й інші. До прихильників ідеалістичної школи міжнародних відносин ми можемо віднести Г. Дікенсона, Л. Сона та Р. Кларка. Наукову школу політичного реалізму презентують провідні американські і європейські фахівці: Р. Арон, Зб. Бжезінський, А. Волферс, Дж. Кеннан, Г. Кісінджер, Г. Моргентау, Н. Спайкмен та ін. Найхарактерніше феномен транснаціональної дер-

жавності й вплив глобалізаційних процесів на глобальний світопорядок проаналізовано західнонімецьким дослідником В. Беком. Прихильниками концепції капіталістичної світ-системи є І. Валлерстайна, С. Амін, А. Франк, Т. Хопкінс, К. Чейз-Данн та ін.

Формулювання цілей статті. Мета роботи – здійснити аналіз ключових концептуальних підходів до дослідження системи міжнародних відносин.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні науковці-міжнародники виокремлюють декілька основних концепцій, що покладені в основі міжнародних відносин: ідеалізм, реалізм, модернізм, транснаціоналізм, інституціоналізм й ін. [1, с. 134]. Розглянемо їх докладніше.

Ідеалізм, або ліберально-ідеалістична дослідницька традиція, розпочинає формуватися в античні часи, пов'язані зі спадщиною давньогрецьких та давньоримських філософів-мислителів: обґрунтування Арістотелем постулатів політичної демократії, а також прав громадянина й політичної справедливості; теорії Платона щодо ідеального державного устрою; правових аксіом загального гуманізму та міжнародної політики Цицерона надали градієнт напряму саме ідеалістичної парадигми. Ідеалістичне сприйняття Всесвіту, держав, а також соціально-політичних явищ і процесів помітне в наукових творах середньовічних учених-теологів: Ф. Аквінського, Альберта Великого, М. Падуанського, дослідників-мислителів Просвітницького віку – Вольтера, Г. Гроція, Т. Кампанелли, Ен. Коллінза, Т. Мора і вчених-фахівців Нової епохи – Дж. Берклі, Т. Гоббса, Дж. Локка, Жан-Жака Руссо та ін.

У новітню добу в західній політичній теорії формуються сприятливі умови для еволюції ліберально-ідеалістичного вчення й підґрунтя політичних платформ із домінуванням політичного ідеалізму. Ідеологічне підґрунтя цього напряму становлять тогочасні загальнолюдські моральні норми, цінності та ідеали. Необхідність забезпечення сталого миру, правового регулювання міжнародних відносин й еволюції міжнародних інституцій безпеки як механізм елімінації воєн стають об'єктом наукових досліджень тогочасних учених-гуманітаріїв. Серед інших доречно виокремити гіпотези «загального громадянського стану» І. Канта й індивідуальної свободи та суспільного суверенітету Дж. Мілля, обґрунтування поняття «обмеження сили» на міжнародній арені Дж. Бентамом, а також концепцію «громадянського суспільства» й

міжнародних відносин, заснованих на утворенні загального правового режиму Г. Гегеля, що стали науковим підґрунтям досліджень політичного ідеалізму доби зародження та становлення імперіалізму.

На початку минулого століття ідеалізм як наукова концепція міжнародних відносин розвивався в англосаксонській політологічній школі. Його імперативами є міжнародно-правове регулювання міжнародних конфліктів, нова система колективної безпеки, призначення якої – обмеження домінування певної держави. Її офіційна презентація відбулася 1919 р. на Версальській конференції в програмі президента Сполучених Штатів В. Вільсона, основними пріоритетами якої стали публічна дипломатія, зорієнтованість зовнішньополітичної діяльності країн на демократію й міжнародне співробітництво, а також постулати самовизначення націй. Програма передбачала створення на європейському просторі моделі колективної безпеки для попередження та розв'язання конфліктів із гармонізацією інтересів усіх країн. Гарантом дотримання всіма країнами загальних норм міжнародного права й знаряддям запобігання конфліктам мала виступити спеціально створена міжнародна організація – Ліга націй.

Однак, як засвідчила історія, доктрина світопорядку, сформована на положеннях ідеалізму, заходить у суперечність із міжнародно-політичним становищем першої половини минулого століття. Недієздатність Ліги Націй і Друга світова війна позбавили ідеалістичних ілюзій представників цього напрямку, засвідчивши невідповідність дійсних міжнародних відносин їхнім ідеологічним уявленням. Однак означена наукова концепція, незважаючи на доречну критику науковців інших політологічних шкіл, залишається теоретичним підґрунтям багатьох сучасних наукових підходів.

У роки «холодної війни» ідеалістична концепція мала часткове впровадження в діяльність американських політичних діячів Дж. Даллеса, Зб. Бжезінського й колишніх президентів Дж. Картера та Дж. Буша-старшого, ґрунтуючись на наукових дослідженнях Г. Дікенсона, Л. Сола й Р. Кларка. Необхідність формування світової суспільної думки щодо наявних проблем міжнародних відносин як прояв гармонії та глобального розуму визнавав Г. Дікенсон, Р. Кларк і Л. Сол стали фундаторами проекту поетапного роззброєння й формування системи світової колективної безпеки. На думку вчених-пацифістів, зокрема Г. Кларка, фундаментальним інструментом запобігання війнам і встановлення сталого глобального миру мав стати світовий уряд під керуванням ООН, який діятиме, ґрунтуючись на докладно розробленій світовій конституції.

Самобутнє відродження ідеалізму пов'язане з англо-американською традицією ідеологізації категорії «свободи вибору» в зовнішньополітичних відносинах, певного відокремлення від буття моральності та нормативності думки науковців і політиків. Аналізуючи феномен піднесення ідеалізму наприкінці минулого століття, відомий британський історик-політолог Е. Карр пов'язував його з бажанням прибічників щодо створення «нової утопії» у сфері міжнародних відносин [2, с. 27].

Реалістичну наукову парадигму прийнято вважати провідною концепцією сучасних міжнародних відносин, яка зароджувалась у першій половині XVII ст. і, пройшовши еволюційні періоди європоцентричних міжнародних процесів Нової доби, завершилася періодом минулих світових війн. Проте перший фундаментальний аналіз відносин між суверенними політичними одиницями здійснено Фукідідом у праці «Історія Пелопоннеської війни» ще в Античні часи. На честь предтечі політичного реалізму Н. Макіавеллі «макіавеллівською», зазвичай, називають політику, яка нехтує моральними принципами заради досягнення бажаного результату.

Завершення Другої світової війни спричинило перетворення політичного реалізму на класичний напрям наукової розвідки міжнародних відносин, ґрунтований на критиці аксіом політичного ідеалізму.

Сенс терміна «політичний реалізм» указує на неприйняття його прихильниками абстрактних ідеалів і постулатів «абсолютного добра». Вони слушно позначають науковий інтерес реального тлумачення речей, людської природи й історичних періодів. Згідно з аксіомами політичного реалізму, об'єктивні закони суспільства ґрунтуються на людській природі – грішній і недосконалій, найнебезпечнішим пороком серед яких є рефлексивне прагнення влади. Основне гасло реалістів, як і в матеріаліста Т. Гоббса, – боротьба за владу є боротьбою всіх проти всіх. Таке розуміння природи людини поширюється політичними реалістами на суспільство загалом, а також на міжнародні відносини [3, с. 154].

Характерним маніфестом концепції політичного реалізму є фундаментальна праця Г. Моргентау «Політичні відносини між націями. Боротьба за владу та мир», яка протягом другої половини минулого століття неодноразово перевидавалася в різних країнах [4]. Головним внеском ученого є опрацювання концепції класичного реалізму, зведеної до базисних принципів, на засадах чого означено її імперативи. До основних аксіом концепції політичного реалізму фундатор відносить:

– підпорядкування політики об'єктивним закономірностям, основа

яких перебуває у довічній і метафізичній людській природі, унаслідок чого можна сформулювати раціональну теорію, котра дає змогу об'єктивно відтворити міжнародну політику;

– поняття інтересу, висловленого в поняттях влади, є підґрунтям концепції й потребує доцільної політики, мінімізуючи ризики та максимізуючи переваги. Воночас раціональність політики залежна від її моральних й утилітарних цілей;

– діалектичний характер об'єктивних законів концепції, на протипагу підпорядкуванню реальності певному абстрактному ідеалу, який їх не визнає;

– урахування моральних наслідків політичної дії в певних обставинах простору й часу, а не як метафізичні абстрактні та універсальні норми;

– розмежування морального прагнення певної нації з універсальними моральними правилами. Насправді, одна річ – знати, що нації підпорядковані моральному закону у власній політиці, а інша – претензія на абсолютне знання в міжнародних відносинах;

– зорієнтованість на плюралізм концепції природи людини. Розгляд реальної людини в комплексі з урахуванням відносної самостійності певних напрямів її буття (економічної, соціальної, моральної, релігійної й ін.) [4, с. 4–16].

Згідно з концепцією реалізму, у центрі уваги завжди перебуває держава. Відповідно до постулатів класичного реалізму вона виступає головним, проте не єдиним актором міжнародних відносин. Однак визнання об'єктивності категорії інтересу зумовлює легітимізацію фатальності конфлікту інтересів різних держав. Отже, забезпечення безпеки виступає фундаментальною проблемою міжнародних відносин. Водночас безпека диференціюється реалістами, передусім у військово-політичній і державній сферах, що називається «високою політикою», котра найбільше підкреслює виняткове місце останньої.

Анархічність природи міжнародних відносин – один із вихідних імперативів політичного реалізму, що відокремлює їх від сфери внутрішніх суспільних відносин. У сфері міжнародних відносин немає єдиної легітимної інституції з правом застосування примусу для врегулювання конфліктів, на протипагу державі, якій притаманна монополія на правове внутрішнє насилля. Якщо певна держава дбає про власні інтереси, анархічність міжнародного світопорядку набуває особливого контексту, розраховуючи тільки на власні сили задля реалізації національних інтересів. Вочевидь, єдиним прийнятним шляхом для цього є нарощування власної могутності, яка оцінюється в аспекті здатності впливати на

інших акторів міжнародного середовища й тлумачиться досить широко, особливо як військово-економічна могутність, а також як система забезпечення безпеки, добробуту та можливості для розповсюдження власних ідеологічних концепцій і соціокультурних цінностей.

Диференціацію провідних складників могутності держави-нації Г. Моргентау спростив до елементарних, переважно геополітичних елементів, як-от: особливості географічного положення; наявність природних ресурсів; демографічні характеристики; рівень індустріалізації; військовий потенціал; національні особливості; моральний стан нації; якість державного управління й міжнародної дипломатії. Урахування цих складників під час розробки зовнішньої політики певної країни є необхідною умовою для забезпечення її раціональності. Отже, нині цілком доречною, проте не абсолютною є наукова концепція американського теоретика щодо врахування різних складників сили держави під час розробки зовнішньої політики певної країни.

Прагнення світових держав до оптимальної реалізації власних національних інтересів в умовах анархічного середовища призводить до встановлення певного балансу сил на міжнародній арені, який, за теорією політичного реалізму, є дієвим засобом забезпечення миру, на противагу механізму колективної безпеки ідеалістів.

Г. Моргентау підсумовує, що у встановленні, підтримці чи зміні балансу сил провідна роль належить великим країнам, які визначають загальні «норми поведінки» у світовому середовищі. Учений вважає, що провідними функціями міжнародної політики є забезпечення національно-державних інтересів мирним шляхом за збереження потенції застосування сили.

Аксіоми класичного реалізму постійно критикують його опоненти, які піддають сумніву переважно «традиційні» методи дослідження, що ґрунтуються на теоретичних інтерпретаціях, історичних порівняннях і компаративному аналізі. Тим часом наукові дебати середини минулого століття між прибічниками традиціоналізму й модернізму щодо сутності міжнародних відносин залишаються актуальними в умовах сучасного світопорядку, який за своїми системними та структурно-функціональними вимірами гіпотетично збігається з періодом біполярності. Підтвердженням зазначеного є численні наукові розвідки англосаксонських аналітиків стосовно теоретичної спадщини «батька» класичного реалізму, предметом яких залишаються проблеми моделювання й прогнозування новітніх міжнародних відносин, їхніх об'єктів і суб'єктів у контексті глобалізації.

Як уже зазначено, представники європейського напрямку політичного реалізму дещо по-іншому трактували зазначену концепцію. Серед європейських фундаторів реалізму – Р. Арон, котрий посідає провідне місце та наукові дослідження якого є продовженням його «філософської» історії. Однак теоретичні доробки Р. Арона з питань війни й миру в соціальній теорії не набули масштабів своєї «абетки» для політичних аналітиків і фахівців-міжнародників, хоча переважно ґрунтуються на пацифістських поглядах.

Підґрунтям теоретичних підходів Р. Арона є синтез чи симбіоз парадигми міжнародних відносин Г. Гроція й Т. Гоббса в поєднанні з ідеологічними поглядами німецького генерала Карла фон Клаузевіца стосовно природи війни та військової стратегії. Учений запропонував власний системний підхід, теоретично поєднавши соціологічні, історичні й праксеологічні методи дослідження в праці «Мир і війна між націями»[5], що стала одним із підґрунть наукової теорії щодо війни, конфліктів та інших форм соціальної агресії. Свій підхід, що вважається соціологічним, він використовує для пояснення поведінки акторів. Однак систему міжнародних відносин, Р. Арон сприймає з огляду на аксіоми політичного реалізму, а отже, зводить до відносин між державами. Нині, ці відносини тлумачаться у вигляді взаємин умовних діячів – політичних одиниць, які реалізують рольові державні функції – солдата та дипломата (посла), намагаючись розв'язати дилему війни й миру в контексті міжнародних відносин [1]. Учений висуває гіпотезу сталого глобального миру під час виконання декількох обов'язкових умов: ліквідація цивілізаційного розриву між привілейованою меншиною та знедоленою більшістю людства; утворення глобальної «спільноти націй», зорганізованої на принципах федералізму; припинення конфліктності між провідними суспільно-економічними формаціями з метою їх взаємної легітимізації [5].

Провідним актором міжнародних відносин Р. Арон вважає держави, які безперервно протидіють одна одній за владу й могутність. Водочас силу він розуміє як сукупність військово-економічних і моральних складників, а владу – як здійснення повноважень державними органами в межах своєї території; могутність – як здатність певної країни нав'язувати свою волю іншим. Одночасно дослідник залучає до могутності не лише статистичні геополітичні складники, а й ідеологічний і психологічний фактори, які, на його думку, є не менш важливими для забезпечення могутності держави на міжнародній арені. Концептуальні погляди Р. Арона відрізнялися від однодумців невизнанням боротьби за владу й могутність держави сенсом

міжнародної політики, оскільки рівноправність міжнародних акторів перетворює мету на засіб. Специфікою міжнародних відносин виступає «полігамність» функцій держави, що призводить до неможливості створення раціонально-математичної теорії. Водночас він критично підходив до загальних моністичних теорій за їхню спробу пояснення природи міжнародних відносин за допомогою єдиної догми, не визнаючи перспективу створення автономної теорії міжнародних відносин [5].

Тим часом американські політологи, передусім Г. Моргентау, Дж. Розенау, Г. Кіссінджер та С. Гоффман, доволі критично ставилися до теоретичних розробок Р. Арона щодо мотивів і механізмів міжнародних відносин. В американських публікаціях неоднозначно оцінювався його внесок у сучасну теорію міжнародних відносин, зокрема піддавався критиці його ігнорування глобалізаційних складників світової економіки й міжнародного світопорядку, домінантної ролі країни в ході прийняття рішень [6, с. 24].

Нині теоретичну концепцію прихильника європейського позитивізму Р. Арона критично переглянуто, а його системний соціологічний і філософсько-історичний підходи до вивчення міжнародних відносин визнано доцільними в нових реаліях [1].

Після зниження привабливості політичного реалізму в 70-ті роки минулого століття він знову відродився наприкінці «холодної війни» як найадекватніша парадигма міжнародних відносин у реформованому вигляді структурного або неореалізму.

Під час розгляду питання діалектики вчення про міжнародні відносини науковці застосовують хронологічний принцип, виокремлюючи історичні етапи домінування певної парадигми, які в політологічній теорії названо «великими дебатами». Політичні ідеалізм і реалізм протягом «другої хвилі дебатів» кваліфікувалися як «традиціоналізм», що свідчило про домінування традиційних інтуїтивно-логічних дослідницьких методів. Низка фахівців нової когорти намагалися надати вченню про міжнародні відносини безпосередній науковий статус, наполягаючи на необхідності використання наукових методів природничих і точних наук. Вважалося, що лише за таких умов концептуальні положення міжнародної політологічної теорії в змозі претендувати на науковий статус. Унаслідок цього дослідження «новелістів» перенасичені фізико-математичними методами, використанням засобів формальної логіки й моделювання, емпіричної верифікації результатів, збору та обробки первинних даних, а також іншого дослідницько-методологічного апарату точних наук, протиставлених традиційній політологічній методології [7].

Хронологічним підґрунтям «другої хвилі дебатів» стала доповідь 1966 р. в Лондоні на науковій конференції представника англосаксонської політологічної школи Х. Булла «Теорія міжнародних відносин: приклад класичного підходу», який синтезував полеміку й аргументи фундаторів тогочасних класичних парадигм. Дослідник, критикуючи науковий підхід у вивченні міжнародних відносин за певну відокремленість методологічного апарату від об'єкта дослідження, наголошує, що визнання лише наукових результатів, які логічно або математично доведені та підтверджені певними процедурами, є хибним. Отже, прибічники наукового підходу позбавляють себе дослідницьких інструментів, які спроможні сформулювати сутність предмета теорії міжнародних відносин [8, с. 361].

Насправді наукові погляди Х. Булла, з одного боку, близькі до тогочасного політичного реалізму, а з іншого – до так званого конструктивізму, який поширився пізніше (у 90-ті роки минулого століття). Отже, «друга хвиля» дебатів посідає провідне місце в дослідженнях міжнародних відносин, ставши теоретичним етапом переосмислення власного місця в суспільстві й науці.

Проте запровадження в дисципліну нової методології не привело до напрацювання певної унітарної дослідницької платформи модернізму, а сприяло лише появі різноманітних видів емпіричних досліджень, а не нової парадигми міжнародних відносин. Парадигми модернізму синтезують різні сфери досліджень: різновиди системного підходу й моделювання; аналіз поведінки міжнародних акторів на підставі психологічного аналізу перцепції міжнародного становища; процес прийняття глобальних зовнішньополітичних рішень; соціальна комунікація та її імплементація в теорію міжнародних відносин; зосередженість на конфліктології й глобалізмі; імплементація теорії ігор у дослідженні поведінки міжнародних суб'єктів. Різноманітність модернізму сприяла запровадженню нових наукових методів та оригінальних результатів дослідження, які набули подальшого теоретичного обґрунтування.

Унаслідок жорсткої критики політичного реалізму з боку модерністів, відбувалася взаємна конвергенція зазначених концепцій із поверненням певної кількості американських дослідників у 70-ті роки минулого століття на позиції «трансформованого» реалізму. Сформульовано нову наукову концепцію – неореалізм, – одним із засновників якої став професор Каліфорнійського університету К. Волтц [9].

Модерністська частина неореалізму засвідчує відмову його прибічників від створення раціональної теорії стосовно поняття природи людини, а саме її дуалістичності. Соціальну взаємодію міжнародних

відносин неореалісти ґрунтують на складниках соціального порядку, не враховуючи психологічних чинників. Однак найсуттєвішою метаморфозою «традиційного» реалізму в новітній концепції є застосування системного аналізу до базової теорії з метою напрацювання системної політичної теорії. Залишаючи незмінними провідні постулати «традиційного» реалізму, «модернове» вчення еволюціонувало завдяки теорії системного аналізу. На думку К. Волтца, для сприйняття природи процесів, які відбуваються на міжнародній арені, потрібно продемонструвати як дії, так і взаємодії країн, а також їх результати можна пояснити зв'язками, що діють на рівні системи, а не певного елемента [9, с. 32].

Вочевидь, основною метою системного підходу до міжнародної політики є аксіома стосовно провідної функції побудови системи в пізнанні її закономірностей. Взаємодія елементів створює структура в цілому, впливаючи на дії суб'єктів міжнародних відносин. Певний результат взаємодії складників системи зумовлений атрибутами структури, а не їхніми особливостями.

Саме структура системи є домінантною силою, яка змушує суб'єктів міжнародних відносин діяти певним чином. Дійсно, побудова системи звужує «свободу дій» країн, визначаючи результат їхньої взаємодії. Архітектура міжнародної системи не надто підпорядкована діям малих і середніх країн, що є результатом взаємодії насамперед великих держав. У системі міжнародних відносин як у певній соціально-політичній системі, заснованій на принципі самозабезпечення, суб'єкти, які мають більші можливості, намагаються встановити загальні правила для всіх акторів. Один із фундаторів конструктивізму Дж. Раггі пояснює, що внаслідок формування міжнародна система стає силою, яку суб'єкти вже не можуть контролювати, обмежуючи їхню поведінку й дії [10, с. 134]. Нині неореалістичне сприйняття міжнародних відносин системи є настільки визнаним, що саме з ним позиціонується системна політична теорія.

Протягом «третьої хвилі» дебатів політичний реалізм піддавався найбільшій критиці переважно за модель світопорядку з його надзвичайною зосередженістю на міждержавній боротьбі за владу й зневагу до внутрішньодержавних політичних процесів, військово-політичної сфери та транснаціональних зв'язків. Отже, сутність і межі «третьої хвилі» можна означити як антагонізм державно-центричної концепції політичного реалізму й нового напрямку політологічного дослідження міжнародних відносин – транснаціоналізму. Означена концепція як низка політологічних підходів ґрунтується на невідповідності ідей політичного реалізму та притаманної йому етатистської парадигми природи. На розсуд класиків-

транснаціоналістів, держави вже не є єдиним центральним актором міжнародних відносин завдяки різноманітності інших суб'єктів: певні типи міжнародних організацій, транснаціональні корпорації, суспільні рухи й окремі індивіди. Зі свого боку, власне міжнародні відносини виходять за межі традиційних міждержавних відносин, заснованих на національних інтересах і силовому протистоянні. Дійсно, держава втрачає власну головну функціонально-інтернаціональну монополію, із набуттям міжнародними відносинами нового – транснаціонального – значення, відбуваючись без видимої участі країн. Найхарактерніше феномен транснаціональної державності та вплив глобалізаційних процесів на глобальний світопорядок проаналізовано західнонімецьким дослідником В. Беком [11, с. 54], у дослідженнях якого відзначається руйнівний ефект глобалізації для соціально-політичної держави, фахівець уводять у науковий обіг термін «транснаціональна держава», об'єднання яких на кооперативних засадах забезпечує як збереження власного суверенітету, так і ідентичність за межами національного, що надає наднаціональним державам нові межі відносин.

У рамках транснаціоналістичних досліджень подальший розвиток отримало декілька провідних концепцій, наприклад функціоналізму й неофункціоналізму. У класичному вигляді теорія функціоналізму досліджена представником англосаксонської політологічної школи Д. Мітрані, який запропонував перетворити стереотипні уявлення теорії міжнародної політики, запропонувавши функціональну альтернативу, яка закликає до утворення «всеохоплюючої світової єдності» [12, с.14]. Доречно зазначити, що ідеї функціоналізму вплинули на подальшу еволюцію об'єднаної теоретичної думки у вигляді неофункціоналізму, активізувавши дієве зближення європейських країн.

Сенс «функціональної» парадигми, на думку її прихильників, полягає в тому, що міжнародна інтеграція повинна бути деполітизованою, зорієнтованою на виконання соціально-економічних функціональних завдань. Збільшення кількості, різноманіття й діапазону завдань, що виходять за межі національних меж, вимагає розширення та поглиблення кооперації різних країн. Сталий розвиток на міжнародній арені взаємовигідного співробітництва в соціально-гуманітарній сфері ініціюватиме адекватні відносини в інших провідних сферах. Унаслідок сталої міждержавної інтеграції наслідки ліквідації їхніх функціональних зв'язків будуть катастрофічними, що утримуватиме акторів від конфліктів. Отже, функціональне розгалуження, на думку Д. Мітрані, спроможне трансформувати міжнародну активність, зміцнивши глобальний мир, і,

врешті, приведе до створення функціональної системи, складники якої існуватимуть без глобалізаційної політичної надбудови, забезпечивши повну політичну інтеграцію [12, с. 97].

Грунтуючись на імперативах функціоналізму, теоретики неофункціоналізму досліджували ненасильницькі засоби та механізми створення глобальних політичних утворень (соціально-політичних об'єднань), які свідомо дотримуються принципу невикористання сили на міжнародній арені між усіма суб'єктами. Основним напрямом цих досліджень є вивчення складників добровільної втрати державою певних атрибутів власного суверенітету з одночасним набуттям нових засобів урегулювання міждержавних конфліктів. При цьому інтеграція, зазвичай, тлумачилася неофункціоналістами як процес, завдяки якому лояльність політичних суб'єктів певних національних формацій трансформується в новий геополітичний (наднаціональний) центр політичної активності та прийняття рішень. Отже, проблеми дивергенції суверенітету національної держави є базисним об'єктом наукових розробок неофункціоналістів [13].

Досить поширеною сьогодні є також концепція капіталістичної світ-системи, яка функціонує в контексті неомарксизму. Вона відмінна від концепції залежності у двох аспектах. Перший – намагання її прихильників (С. Аміна, І. Валлерстайна, А. Франка, Т. Хопкінса, К. Чейз-Данна) дослідити економічний і соціально-політичний розвиток усіх регіонів світу. Розвинені країни («переможці»), а також нерозвинуті («переможені») вивчаються задля пояснення існування нерівномірного прогресу сучасного глобального світу. Другий – спроба пояснити рольову функцію частин світу в різних історичних періодах у контексті виникнення й еволюції глобальної капіталістичної формації.

Ортодоксальний апологет комплексної концепції «світ-системи» – американський учений-соціолог І. Валлерстайн – у дослідженні «Сучасна світ-система» намагався розкрити динаміку розростання світової економіки зі з'ясуванням причини існування глобального нерівномірного економічного розвитку, запропонувавши виокремити теорію «світ-економіки» з концепції «міжнародної економіки». Він наголошував, що сучасний світ за своєю сутністю став глобалізаційним. Однак парадигма «світ-економіки» передбачає, що економіка функціонує в суспільствах із соціальним поділом праці, інтегрованим набором виробничих процесів, пов'язаних ринком, який створюється з чималими труднощами. Топологія новітньої економічної системи є інтеграцією національних економік, які не представляють завершений поділ праці на глобальному рівні.

За І. Валлерстайном, нині світова економіка існує в межах загального соціального поділу праці, який кваліфікується як назву світ-економіка. Її межі ширші від меж будь-якого сучасного, навіть геополітичного, соціально-політичного утворення, унаслідок чого політичні актори володіють лише автономним суверенітетом у межах загальної світ-економіки [14].

Теорія світ-економіки виокремлює базові поняття «центру», «периферії» та «напівпериферії». «Центр» представлений регіонами найбільш передових галузей економіки; «периферія» є постачальником сировини «центрові», уключаючи експлуатацію некваліфікованих робітників; «напівпериферія» у виробничій діяльності є своєрідною конвергенцією двох перших понять. Базисом концепції світ-системи є міжнародний розподіл праці у форматі «центр–периферія», який не лише зумовлює, а й збільшує нерівність між регіонами, на противагу ліберальному імперативу щодо спеціалізації, заснованої на порівняльних перевагах.

Наприкінці 70-х років минулого століття із набуттям неореалізмом завершеної форми з'являється й концепція неолібералізму, що зумовлено намаганням пристосувати більш ранні версії лібералізму (насамперед комерційного й республіканського лібералізму) до тогочасних міжнародних відносин. Подібно до неореалістів, неоліберальні прихильники інституціоналізму застосовують системний підхід до вивчення міжнародних систем, але, на відміну від них, приділяють більше уваги проблемам сприяння міжнародних інститутів розвитку глобалізаційного співробітництва. Інституціоналісти зазначають, що держави залишаються провідними акторами в сучасному світоустрої. Позитивно сприймаючи імператив стосовно закономірності подальшої децентралізації міжнародного світопорядку, неолібералісти визнають процес інституціоналізації світобудови як провідний для функціонування урядів держав. Водночас норми й правила поведінки провідних суб'єктів міжнародних відносин тлумачаться за цією концепцією [15].

У центрі уваги інституціоналістів – міжнародні інституції та режими. Дійсно, хоча держави позиціонують власні інтереси, орієнтуючись на свої суверенні права, міжнародні інституції залишаються домінуючими складовими елементами міжнародного світопорядку, оскільки примушують держави до більш активних дій. Міжнародні інститути створюють можливості для країн певні процеси, які в іншому випадку є неможливими (наприклад розв'язання проблем нерозповсюдження ядерної зброї й регіональних конфліктів).

Досить популярною останнім часом також стала постмодерністська шокола. Соціально-політичним та світоглядним підґрунтям постмодернізму є плюралістичні теорії: множинності, диференціації культурної єдності, дослідження особистості, її внутрішнього світу, питання самовизначення та самоуправління. Одночасно постмодерністський базис відзначається ірраціоналізмом і несприйняттям певних теоретичних абстракцій та узагальнень, запереченням етно- та євроцентризму. Центральні поняття політичної парадигми й інших суспільних наук про всесвіт, буття, реальність та істину є предметом критики постмодерністів. Вони обстоюють ідею змістовної модернізації причиново-наслідкових зв'язків, відкидаючи раціоналістичну «механістичну» інтерпретацію методики дослідження міжнародних відносин.

Для послідовників критичної теорії, фундатором якої є представник Франкфуртської школи Ю. Хабермас, знання про всесвіт зазвичай сприймалося в аспекті соціокультурних інтересів, проте сутність знання не об'єктивна й нейтральна, унаслідок чого наука «історична соціологія» досліджує питання історичних зв'язків державного розвитку та мінливості державних формацій, взаємозв'язків між державою, економікою й цивілізаціями, співвідношення між державою, громадянським суспільством і міжнародними системами [16].

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підсумовуючи, зазначимо, що ми розглянули декілька ключових концептуальних підходів, що покладені в основу системи міжнародних відносин: ідеалізм, політичний реалізм, інституціоналізм, функціоналізм, світ-системний аналіз, постмодернізм, інші. Проте не можна стверджувати, що якийсь із них на сьогодні домінує, оскільки в системі міжнародних відносин досить часто спостерігається поєднання цих підходів. Потрібно констатувати, що в умовах глобалізованого мультиполярного світу виникає потреба у формуванні плюралістичної системи концепцій, які б ураховували ключові тенденції розвитку системи міжнародних відносин і сприяли налагодженню ефективних відносин між країнами та регіонами світу в умовах посилення зовнішніх загроз та викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шергін, С. (2012) Парадигмальна еволюція в політології міжнародних відносин. *Освіта регіону*, № 1, с. 132–146.

2. Sarr, E (1946). *The Twenty Years Crisis 1919–1939*. London: Ralgrave Masmillan, 344 p.
3. Актуальні проблеми міжнародних відносин (2013): зб. наук. праць/. [редкол.: В. В. Копійка, М. С. Дорошко, В. А. Вергун та ін.; відп. ред. Л. Ф. Макеєнко]. Київ: Ін-т міжнар. відносин, вип. 117 (ч. I), 156 с.
4. Morgenthau, H. (2006). *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace. Revised by K. Thomson and W. Clinton*. Boston: McGraw-Hill, 752 p.
5. Арон, Р. (2002). *Мир і війна між націями*: пер. з фр. Київ: Юніверс, 688 с.
6. Hoffman, S. (1985). Raymond Aron and the Theory of International relations. *International Studies Quarterly*, vol. 29, p. 13–27.
7. Deutsch, K. (1988). *The Analysis of International Relations*. Sub edition. Prentice Hall College Div, 320 p.
8. Bull, H. (1966). International Theory: The Case for a Classical Approach, *World Politics*, vol. 18, № 3, p. 361–377.
9. Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill, 250 p.
10. Ruggie, J. (1996). *Winning the Peace. America and World Order in the New Era*. New York: Columbia University Press, 288 p.
11. Бек, У (2001). *Что такое глобализация?* Москва: Прогресс-Традиция, 304 с.
12. Mitrany, D. (1966). *Working Peace System. An argument for the Functional Development of International Organization*. Chicago: Quadrangle Books, 221 p.
13. Etzioni, A. (1975). *The Comparative Analysis of Complex Organizations*. New York: Free Press, 612 p.
14. Валлерстайн, И. (2006). *Миротворительный анализ: введение*: Москва: Издат. дом «Территория будущего», 248 с.
15. Keohane, R. (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little Brown & Co, 273 p.
16. Habermas, J. (1982). *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt Am Main: Suhrkamp, 632 p.

KEY CONCEPTUAL APPROACHES TO THE STUDY OF THE INTERNATIONAL RELATIONS SYSTEM

The article highlights the key conceptual approaches to the study of the system of international relations. Thus, the ideological basis of the idealist concept is universal moral norms, values and ideals. According to the concept of political realism, the focus is always on the state, which is the main, but not the only actor in international relations. The anarchy of the nature of international relations is one of the original imperatives of political realism, which separates them from the sphere of internal social relations. From the point of view of the transnationalist approach, the state is no longer the only central actor in international relations due to the diversity of other actors: international organizations, transnational corporations, social movements,

and so on. Theorists of neo-functionalism have studied the nonviolent means and mechanisms of creating global political formations (socio-political associations), which consciously adhere to the principle of non-use of force in the international arena between all actors. Proponents of institutionalism have a slightly different position, noting that states remain leading acts in the current world order, focusing on the processes of institutionalization. Proponents of institutionalism use a systematic approach to the study of international systems, but in contrast to them, they pay more attention to the problems of perception. In conclusion, we have considered several key conceptual approaches that underlie the system of international relations: idealism, political realism, institutionalism, functionalism, world-system analysis, postmodernism and others. However, it cannot be said that any of them is dominant today because in the system of international relations there is often a combination of these approaches.

Key words: international relations, idealism, political realism, trans nationalism, functionalism, institutionalism.

REFERENCES

1. Sherhin, S. (2012). Paradyhmalna evoliutsiia v politolohii mizhnarodnykh vidnosyn. *Osvita rehionu*, № 1, p. 132–146.
2. Sarr, E (1946). *The Twenty Years Srisis 1919–1939*. London: Ralgrave Masmillan, 344 p.
3. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn (2013): zb. nauk. pr./ [redkol.: V. V. Koppika, M. S. Doroshko, V. A. Verhun ta in.; vidp. red. L.F.Makeienko]. Kyiv: In-t mizhnar. vidnosyn, vyp. 117 (Ch.I), 156 p.
4. Morgenthau, H. (2006). *Rolitiss among Nations. The Struggle for Rower and Rease*. Revised by K. Thomson and W. Slinton. Boston: MsGraw-Hill, 752 p.
5. Aron, R. (2002). *Myr i viina mizh natsiiamy: per. z fr.* Kyiv: Yunivers, 2002, 688 p.
6. Hoffman, S. (1985). Raymond Aron and the Theory of International relations. *International Studies Quarterly*, vol. 29, p. 13–27.
7. Deutssh, K. (1988). *The Analysis of International Relations*. Sub edition. Rrentise Hall Sollege Div, 320 p.
8. Bull, H. (1966). International Theory: The Sase for a Slassisal Arroash. *World Rolitiss*, vol. 18, № 3, p. 361–377.
9. Waltz, K. (1979). *Theory of International Rolitiss*. New York: MsGraw-Hill, 1979, 250 p.
10. Ruggie, J. (1996). *Winning the Rease. Amerisa and World Order in the New Era*. New York: Solumbia University Rress, 288 p.
11. Bek, U. (2001). *Chto takoe hlobalyzatsyia?* Moskva: Prohress-Tradytsyia, 304 p.
12. Mitrany, D. (1966). *Working Rease System. An argument for the Funstional Develorment of International Organization*. Shisago: Quadrangle Books, 221 p.
13. Etzioni, A. (1975). *The Somrarative Analysis of Somrlex Organizations*. Nev-York: Free Rress, 612 p.

14. Vallerstain, Y. (2006). Myrosystemnyi analiz: *Vvedeniye*/per. N. Tiukynoi. Moskva: Yzdatelskyi dom «Terrytyryia budushcheho», 248 p.

15. Keohane, R. (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little Brown & Co, 273 p.

16. Habermas, J. (1982). *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt Am Main: Suhrkamp, 632 p.

Матеріал надійшов до редакції 10. 01. 2021 р.